

A misztika mint a kultusz és az értékek cseréjének útja a keresztény beteljesült nihilizmus korában

ANDRÁS ISTVÁN

Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Római Katolikus Kar, Kolozsvár – Gyulafehérvár (RO)
istvan.andras@ubbcluj.ro

Posztmodern korunkat Nietzsche, Heidegger vagy Vattimo írásai alapján a beteljesült nihilizmus korának nevezhetjük, amelyet Isten halálának gondolata fémjelez, és amelyet az értékek elértéktelenedése, valamint az új értékek megtalálása mozgat.¹ Így az értelem és a hit számára az egyetlen járható út a beteljesült nihilizmus útja lesz,² sőt nekünk, keresztényeknek is a keresztény nihilizmus útjára kell lépnünk. Ez az út, ez a korszak nem a megsemmisülés, nem a semmibe hullás korszaka, nem is az istennélküliség útja, hanem valami új kezdete.³ Ez esély⁴ a kereszténységnek, mert újrafogalmazhatja

1 Vö. ANDRÁS István, *Ancilla theologiae, avagy ancilla philosophiae: mistica libera*, in SÁRKÁNY Péter, *A keresztény beteljesedett nihilizmus margójára. A keresztény filozófia fogalma. Történeti és szisztematikus elemzések*, Szent István Társulat, Budapest, 2023, 127–134.

2 Vö. ANDRÁS, *Ancilla theologiae*, 131–133.

3 Vö. ANDRÁS István, *Naplemente? (A modern kor metamorfózisa, vagyis a posztmodern)*, *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 17.1 (2014) 7–22.

4 Vö. Gianni VATTIMO, *La fine della modernità*, Garzanti, Milano, 2011, 172–189.

értékeit.⁵ Ez lesz a keresztény beteljesült nihilizmus útja.⁶ A kérdés már csak az marad, hogy miképpen járható a nihilizmus útja.

E rövid tanulmányban arra szeretnék rámutatni, hogy miként lehet a misztika a keresztény beteljesült nihilizmus útja.

Beteljesült nihilizmus

Tételünk felvázolása után fontos tudatosítani, hogy a nietzschei és heideggeri szemlélettel élve a nihilizmus nem más, mint az európai ember legmélyén élő vágy, a törekvés az értékek felfedezésére és követésére. Ezt Heidegger a következőképpen fogalmazza meg: „A nihilizmus történelmi mozgás, nem pedig valami nézet vagy tan, melyet valaki képvisel. A nihilizmus Nyugat történetének alapmozgása. Ez a mozgás olyan mélyen zajlik, hogy kibontakozásának csakis világhatalmasztrófák lehetnek a következményei. A nihilizmus az újkor hatalmi övezetébe vont népek világtörténelmi mozgása.”⁷ Később Heidegger hozzáteszi, hogy „a nihilizmus úgy jelenik meg, mint a nyugati történelem alapfolyamata, egyúttal és mindenekelőtt ennek a történelemnek a törvényszerűsége”.⁸ Alapjában véve tehát a nyugati ember nihilista.⁹ Nietzsche nihilizmusát vizsgálva Heidegger megállapítja, hogy a nihilizmus atyjának az elgondolásában is ezt fedezhetjük fel, hiszen Nietzsche a „nihilizmust a nyugati történelem belső logikájának gondolja”,¹⁰ mely állandóan az Igazságot keresi. Az értékek felfedezése hajtja az embert, de az ember sosem elégszik meg azzal, amit megtalált, mindig többet akar – ezért van

5 Az egyház mindig is vallotta, hogy a kor nyelvén kell közölni a dogmákat, hitigazságokat. Nem kidobni kell, csak újrafogalmazni, mert a legfőbb érték, a boldog, örök élet, minden kor számára vonzó. Mindenki örökké boldogan akar élni (erről szólnak a mítoszok, a népmesék), és ezt a krisztusi örömhír meg tudja adni az embernek.

6 Vö. VATTIMO, *La fine*, 34–37; ANDRÁS, *Ancilla theologiae*, 133–134.

7 Martin HEIDEGGER, *Rejtektutak*, ford. Ábrahám Zoltán et al., Osiris, Budapest, 2006, 191.

8 Uo. 195.

9 Uo. 194.

10 Uo. 195.

fejlődés –, így jut el odáig, hogy a már megtalált értékek elértéktelenednek, és más értékek veszik át helyüket. Más értékek kellenek.¹¹ A nihilizmus az értékek elértéktelenedéséről és új értékek teremteséről szól, hiszen Nietzsche maga is felismeri, hogy az elértéktelenedett világ helyébe új értékek¹² kellenek, új értékek keletkeznek. A nihilizmus logikája megkívánja ezt. Nem maradhat üresen a régi értékek helye. Ez azért lehetséges, mert a véges emberi értelem a végtelen Értéknek mindig csak egy szegmensét képes megismerni. Soha nem képes teljesen befogadni, és lényegében ez a beteljesült nihilizmus lüktetése.

Keresztény beteljesült nihilizmus¹³

Az értékek cseréje során joggal tehetjük fel a kérdést, hogy miért ne lehetne járható az az út, amely a kereszténység által elfogadott és Istenként tisztelt transzcendens különböző tulajdonságait vagy különböző megnyilatkozásait, vagy akár egyszerűen a belőle felfogott igazságokat jeleníti meg. Ily módon a kereszténység nem eltűnik, hanem megújul. Ez nem valami új keletű hóbort, hiszen az egyház eddig is vallotta, hogy a hitigazságokat mindig a kor nyelvén kell elmondani. Ezzel az elgondolással ezt eleveníthetjük fel sajátos módon.

Ha már elfogadjuk azt, hogy az értékek cseréje lényegében perspektívaváltás, akkor azonnal megszületik a kérdés, hogy ki képes új perspektívákat (értékeket) felfedezni, és milyen út vezet el odáig.

Az érték cseréjére jogosult filozófus?

Az érték észlelhetővé tevésében, követhetővé válásában igen nagy szerep jut a filozófusnak. Nietzsche meg van győződve arról, hogy a beteljesült nihilizmus korában az értékek cseréjét csak a filozófus képes véghez vinni.¹⁴

11 Vö. Friedrich-Wilhelm NIETZSCHE, *A hatalom akarása* (ford. Romhányi Török Gábor), Chartaphilus, Budapest, 2002, 32–33.

12 Vö. uo. 2–3.

13 Erről bővebben lásd: ANDRÁS, *Ancilla theologiae*, 127–134.

14 Vö. NIETZSCHE, *A hatalom akarása*, 979–980.

Ámde jogosan feltételezhetjük, hogy a keresztény beteljesült nihilizmus korában az igazi filozófus a misztikus: az az ember, aki az élmény léttapasztalatának a fényénél ragadja meg a legigazabb létet, és ragad meg belőle valamit, amit képes piederstálra állítani, csak misztikus lehet. Évezredekén keresztül a filozófusok az Igazságot keresték, azt vélték öröknek, és az ehhez vezető utat az értelemnek tartották fenn. Az Igazság stabil, az értelem által is nehezen megközelíthető, azonban ez a boldogságot adó,¹⁵ statikus soha fel nem fogható lét alapja nagy változáson ment át. Az Igazság eseményné vált.¹⁶ Az Igazság dinamizmus, mozgás lett, megjelenés, amihez már nemcsak az értelen keresztül vezet az út, hanem számtalan más út is létezik, mint például a tapasztalás, az élmény vagy a misztika útja. A misztika azért emelkedik ki, mert egyrészt magába foglal minden más utat (még az értelem útját is), másrészt azért, mert mind a filozófia, mind a misztika a létre irányul: a misztika az Abszolútumra, míg a filozófia a létalapra; a misztikus-kulturális tapasztalat ugyanaz, mint a filozófia.¹⁷ A lét és a tapasztalat mint mindennek az alapja¹⁸ fonja körül az embert és válik tudatos aktussá napjainkban. A misztikus kulturális tapasztalat megnyitja a filozófus megértését. Annak a filozófusnak a megértését, aki Salmann szerint a kultúra embere.¹⁹ A kultúra embere filozófus és misztikus, tehát ő képes az értékek cseréjére.

15 Vö. LAUTNER Péter, A szemlélődés kétféle leírása Arisztotelésznel, in SZEILER Zsolt (szerk.), *Theória, szemlélődés, misztika*, Szent István Társulat, Budapest, 2023, 26–32.

16 Tulajdonképpen erről szól a keresztény tanítás is.

17 Vö. Elmar SALMANN, Presenza e critica. Sulle affinità elettive tra filosofia e mistica, in Aniceto MOLINARO, Elmar SALMANN (szerk.), *Filosofia e mistica. Itinerari di un progetto di ricerca*, Pontificio Ateneo S. Anselmo, Roma, 1997, 29–60 (33).

18 Vö. SALMANN, Presenza e critica, 33.

19 Vö. Elmar SALMANN, *Passi e passaggi nel cristianesimo. Piccola mistagogia verso il mondo della fede*, Cittadella Editrice, Assisi, 2011.

A misztika mint a kultusz és az értékek cseréjének útja

A misztika, bármely kultúra részeként is jelenik meg, jegyzi meg Kuminetz Géza, mindig a valláshoz kapcsolódik, sőt azt is mondhatjuk, hogy a vallásosság egyik legösszetettebb megnyilvánulása.²⁰ Mindez azért, mert nemcsak istenismeretként lép fel a tudatban, hanem élményként is jelen van.²¹ Napjainkban pedig az élmény szinte mindennél fontosabb lett. Az élmény győzni látszik az értelemmel szemben; ami élményszerű, az kell, sőt mindig új és új élmény kell. Az élmények váltják egymást. Mégis, ha az élményt meg akarjuk érteni, rádöbbenünk, hogy az élmény lényegében nem más, mint tudatfolyamat (pl. az empirizmusban), „amennyiben a folyamatok hordozója egy bizonyos lelkiállapotban fogja föl magát (akár tud erről, akár nem)”.²² Igazi élmény nincs gondolkodás nélkül, hiába állítjuk szembe az értelemmel, így az élmény a gondolkodás egyik folyamata. „Világosan különbözik ugyan a puszta racionális, diszkurzív és elvont gondolkodástól, mivel nagy élmények pillanatában a tárgyi értékeket reflexiómentesen és konkrétan ragadjuk meg.”²³ Az élmény nem mindig passzív, sok esetben kötődik az alkotóvágyhoz,²⁴ a tenni akaráshoz, a kitárulkozáshoz, a cselekvéshez, az üzenet átadásához. Az igazi élmény tehát egyesíti az értelemet és az érzelmet, és ennek kifejeződése a keresztény beteljesült nihilizmus misztikája. Salmann elgondolásához visszatérve azt mondhatjuk, hogy a kultúra embere a liturgia rítusán, a kultuszon keresztül érti meg a létalapot. A liturgia maga kultusz még akkor is, ha napjainkban nem szeretik

20 Vö. Géza KUMINETZ, Megfontolások a keresztény misztika fogalmáról, in SZEILER Zsolt (szerk.), *Theória, szemlélődés, misztika*, Szent István Társulat, Budapest 2023, 11–25 (11).

21 Vö. Flóris KÜHÁR, *A vallásbölcselet főkérdései*, Szent István Társulat, Budapest, 1930, 8–9.

22 Walter BRUGGER, *Filozófiai lexikon*, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 111.

23 BRUGGER, *Filozófiai lexikon*, 111.

24 Vö. uo. 112.

ezt hallani.²⁵ Diósi megállapítja, hogy „A kultuszt átfogóan az Isteni megközelítéseknek, a vele való foglalkozás rögzített és rendszerezett formáinak gyűjtőfogalmaként lehet meghatározni”.²⁶ Tehát a liturgia a kultusz szerves része lehet, de nem kizárólagos kultusz. Nem a kultusz teljessége. Így a liturgia kultuszán keresztül létrejön a kapcsolat, ahol az ember a *tremendum et fascinans*-ban megéli a Szenthez való viszonyát, a tőle való függést, a hozzá tartozását,²⁷ és kiragad belőle valamit, amivel táplálkozik, ami elteti. A kultusz fontos eleme az ünnepi étkezésre szóló meghívás, ahol a test is eltető táplálékhoz jut, de sokkal fontosabb a lélek táplálkozása, mely végső soron lehetővé teszi az értékek cseréjét, vagyis a perspektívaváltást,²⁸ ami szinte minden esetben misztikus.

Isten halálának a misztikájához tehát, ami a keresztény beteljesült nihilizmus, a kimozduló Létalap adja az új erőt, és a kultuszba keveredett kultúra embere fogalmazza meg a misztika által, aki a kultusz által találkozik a Szenttel. Ily módon, még ha sokan nem is értenek egyet ezzel,²⁹ a kultusz értékhordozó, értékhordozóvá válik.

Az érték mint platonikus idea is „végső függetlenségében önálló birodalmat alkot”.³⁰ Az érték így világfeletti eszme, amit egyedül az ember érhet el. A legfontosabb érték maga a Lét.³¹ A létnek a különböző megnyilvánulásai lesznek az ember számára elérhető értékek. Egy kissé másképpen látja ezt Heidegger, amikor azt írja: „Az érték lényege, hogy szempont. Az érték olyasmit jelöl, amit a szem megragad. Az érték az olyan látás szem-pontját jelenti, amely valamit célba vesz, vagy, ahogy mi mondjuk, valamire számít.”³² Így tehát a misztikába belemerülő kultúra embere valamit megsejt, valamit meglát az értékből. A misztika kultusza által abból a Létből sejt meg

25 Vö. DIÓSI DÁVID, *Bepillantás a liturgiateológiába*, Jel, Budapest, 2022, 19.

26 Uo. 24.

27 Vö. RUDOLF OTTO, *A szent*, Osiris, Budapest, 1997; DIÓSI, *Bepillantás a liturgiateológiába*, 24–25.

28 Vö. ANGELA ALES BELLO, *Il senso del sacro. Dall'arcaicità alla desacralizzazione*, Castelveccchi, Roma, 2014, 59–74.

29 Erről lásd BYUNG-CHUL HAN, *A rítus eltűnése*, Typotex, Budapest, 2023.

30 BRUGGER, *Filozófiai lexikon*, 125.

31 Uo. 126.

32 HEIDEGGER, *Rejtektutak*, 199.

valamit, mely mint a Szent tárulkozik fel előtte. Ez a megsejtés nem valami önző, önmaga hasznára szolgáló esemény, hanem a közösség számára életet és lüktetést biztosító valóság. A misztikusnak ezt nemcsak átélni, hanem értékként tolmácsolnia kell a közösség felé. Ezzel pedig nem szakad ki a közösségből. A régiek ezt úgy fogalmazták meg, hogy a közösség számára esdik ki az Istent.

A kultuszban megjelenő Szent

Az Abszolútum, a Lét és Szent ugyanazon létalap különböző, kongruens nevei. Így a kultúra embere a Szentből tud értéket kovácsolni, a találkozás, a megfogalmazás és a kimondás útján. A Szentet nem lehet teljesen megragadni; hiába hozunk létre új szavakat, mindig marad fehér folt, a Szent mindig *absconditus* (vö. Iz 45,14) marad. Erről írja Marion: „A Szent, amelyet saját mérhetetlen különállása őriz, sem szellem, sem az érzékek számára nem megragadható”.³³ Sőt bármennyire is horizontáljuk a Szentet, mindig vertikális marad.³⁴ Ehhez viszont bátran hozzátehetjük, hogy a Szent megsejthető, hagyja magát felfedezni, engedi, hogy az ember belemerítkezzen, így a Szent misztériumához létbizalom kapcsolódik. Eliade megjegyzi, hogy „az ember azért tud a szentről, mert az megnyilatkozik, és a profántól tökéletesen különbözőnek bizonyul”.³⁵ A Szent feltárulkozása által a Szent hordozója mássá válik, anélkül, hogy feloldódna az Istenben, a Szent meg pontosan rajta keresztül tárulkozhat fel.

33 Jean-Luc MARION, *A látható kereszteződése*, ford. Cseke Ákos, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013, 149.

34 Erről bővebben lásd: ANDRÁS István, *Horizontálódás, avagy a szent mai kultuszáról*, *Korunk* 27.8 (2016) 89–95.

35 Mircea ELIADE, *A szent és a profán*, ford. Berény Gábor, Helikon, Budapest, 2014, 8.

A szent és a profán

A szent fogalma Vattimo *pensiero debole* (gyenge gondolkodás)³⁶ fogalma kapcsán újraértékelődik, és lehetőséget kínál a posztmodern embernek.³⁷ Ezt húzza alá Heidegger is egy 1966-ban elhangzott interjújában, amely halála után egy héttel jelent meg: csak egy Isten tud megmenteni.³⁸ Ebben az interjújában Heidegger a technika és az emberi fejlődés mellett a transzcendens metafizikai problematikáját és létét tárgyalja, ami az emberi identitás magjára is kihat, sőt emberi identitásunk része. A természettől való elszakadás a vég felé vezető út, Heidegger pedig úgy látja, hogy szükségünk van a transzcendens Istenre. Ez találkozik Nietzsche elgondolásával, aki vallotta, hogy az Érték helyét nem lehet kitörölni, szükségünk van rá, csupán újra kell fogalmaznunk; új értéként kell előtárnunk.

A fentiekből láthatjuk, hogy a keresztény beteljesült nihilizmus korában az érték cseréje a kultuszon keresztül valósulhat meg. De hogyan? A válaszhoz a kulcs a szent és vallásos közötti kapcsolat megértése,³⁹ vagyis a szent és profán közötti feszültség normalizálása. A vallásosság a kultúra fejlődéséhez vezetett egészen addig, amíg a vallásosság maga nem szorult háttérbe. Addig, ameddig a szent és profán jól elkülönült egymástól, és mindegyik betöltötte a maga területét, nem akarva átvenni a másik helyét és szerepét. A két színtér lényegében egymás ellentéte, ahogyan azt Eliade megjegyzi,⁴⁰ és a kettő lüktetése adja az életet. Amikor a kettő keveredik, vagy mindkettő a másik szerepét szeretné betölteni, a pólusok nem felcserélődnek, hanem eltűnnek, összeomolnak. A szekularizáció meghagyja ugyan a szent fogalmát, de messze akarja űzni a kultúrától és a kultusztól. Vagy a kultusszal együtt el akarja tüntetni,

36 A *pensiero debole* Vattimo egyik kulcsfogalma. Vö. Gianni VATTIMO, *Di-alettica, differenza, pensiero debole*, in Gianni VATTIMO, Pier Aldo ROVATTI (szerk.), *Il pensiero debole*, Feltrinelli, Milano, 2010, 19–28.

37 Vö. ALES BELLO, *Il senso del sacro*, 11.

38 Ez a könyv (interjú) címe is. Vö. Martin HEIDEGGER, *Ormai solo un Dio ci può salvare. Intervista con lo Spiegel* (szerk. Alfredo MARINI), Guanda, Parma, 2011.

39 Vö. ALES BELLO, *Il senso del sacro*, 12–13.

40 ELIADE, *A szent és a profán*, 8.

más, alternatív emberi kultusszá alakítva. Mégis ebben a különös helyzetben a Szent mint létalap közli magát, pontosan a kultuszon (a megtépázott kultuszon) keresztül. Vagy akár még az új kultuszokon keresztül is, amennyiben megmarad a vertikálitás dimenziója. Így történhet meg, hogy a vallásos tapasztalat felhígul; különböző szerek hatására (extázis, élmény stb.) vallási tapasztalatokhoz hasonló szintre juthat az ember, és ezzel azt hiheti, hogy a Szentből merít és belőle táplálkozik.⁴¹ Ezt Diósi úgy fogalmazza meg, hogy „a rituális rendszerek sokfélesége, mely korunk emberének úton-útfélen felkínálja magát, a szent koncepciójának a sokféleségéhez vezetett”.⁴² Mindenkinek lehet kapcsolata a transzcendenssel, és ennek egyik lehetséges módja a kultusz által teremtetett kapcsolat. Ez a szent paradoxonja, ami a liturgia, illetve a kultusz szemével érthető csak.⁴³ Ezért van szükség a filozófus-liturgikus-misztikusra, aki lényegében a kultúra embere.

Ebben a felismerésben nagy szerepet játszik a hermeneutika. A hermeneutika mint a lét egésze perspektívájának bennünk rejlő lehetősége segít minket. Vattimo szerint a hermeneutika feladata, hogy minél jobban megközelítse a lényegét,⁴⁴ hogy minél többet fel fogjunk a Végtelenből. A hermeneutika az igazságot értelmezi, de olyan mértékben, amennyiben személyes rekonstrukció,⁴⁵ és az új értékek megragadása. Így újra a létből válik értékke valami, éppen az aktuális kor nyelvén. A kultusz belépni enged egy narratív ciklikus folyamatba, melynek eredményeként a szimbolikus értelmezés segítségével életet, mozgást indít. Értéket állít. Így a kultuszon keresztül állíthatunk értéket. Pontosabban a kultuszt végző, átélő

41 Emberi létünk, testiségünk velejárója, nem tudjuk eltüntetni, még a hyperembernek is szüksége van erre. Vö. Pierre LÉVY, *Il virtuale. La rivoluzione digitale e l'umano* (ford. M. Colò et al.), Raffaello Cortina, Milano 1997, 43–62.

42 DIÓSI, *Bepillantás a liturgiateológiába*, 23.

43 Napjainkban a rítust mint a kultusz részét fel akarjuk gyorsítani, pedig ez a narratív folyamat nem felgyorsítható. A rítus kommunikáció nélküli közösséget hoz létre és azt bekapcsolja a Szentbe. Együtt lélegezhetünk a Szenttel, amit ő kilélegez, azt mi beszívjuk. Vö. HAN, *A rítus eltűnése*, 24.

44 Vö. Gianni VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, Editori Laterza, Roma – Bari, 2002, 137.

45 Vö. VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, 133.

személy lesz erre képes. A hermeneutika tehát az értékek felállításában a kultuszon keresztül valósul meg, ahol a misztika is tetten érhető, de ahol a személynek és a közösségnek is érintkeznie kell a Szenttel.

Következtetések

Elmondhatjuk, hogy a keresztény beteljesült nihilizmus korszakában a kultusz fontos szerepet játszik, mert a misztikában elmélyülő ember kapcsolódhat az Értékhez/Szenthez, ahonnan új értéket méríthet és állíthat társadalma elé. Mivel ez a nihilizmus az értékek állandó cseréjében látja a nyugati ember lényegét, fontos, hogy mi, keresztények is megragadjuk a lehetőséget, és a Szentből mint végtelen igazságból új értékeket ismerjünk és ismertessünk meg. Ezt nevezhetjük perspektívaváltásnak is, de tudatában kell lennünk, hogy e perspektíva forrása a kultuszon keresztül megjelenő misztika lehet.

Bibliográfia/Bibliography

- ALES BELLO, Angela, *Il senso del sacro. Dall'arcaicità alla desacralizzazione*, Castelveccchi, Roma, 2014.
- ANDRÁS István, *Ancilla theologiae, avagy ancilla philosophiae: mistica libera*, in SÁRKÁNY Péter, *A keresztény beteljesedett nihilizmus margójára. A keresztény filozófia fogalma. Történeti és szisztematikus elemzések*, Szent István Társulat, Budapest, 2023, 127–134.
- ANDRÁS István, *Horizontálódás, avagy a szent mai kultuszáról*, *Korunk* 27.8 (2016) 89–95.
- ANDRÁS István, *Naplemente? (A modern kor metamorfózisa, vagyis a posztmodern)*, *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 17.1 (2014) 7–22.
- BRUGGER, Walter, *Filozófiai lexikon*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- DIÓSI Dávid, *Bepillantás a liturgiateológiába*, Jel, Budapest, 2022.

- ELIADE, Mircea, *A szent és a profán*, ford. Berény Gábor, Helikon, Budapest, 2014.
- HAN, Byung-Chul, *A rítus eltűnése*, Typotex, Budapest, 2023.
- HEIDEGGER, Martin, *Ormai solo un Dio ci può salvare. Intervista con lo Spiegel* (szerk. Alfredo MARINI), Guanda, Parma, 2011.
- HEIDEGGER, Martin, *Rejtektutak*, ford. Ábrahám Zoltán et al., Osiris, Budapest, 2006.
- KUMINETZ Géza, Megfontolások a keresztény misztika fogalmáról, in SZEILER Zsolt (szerk.), *Theória, szemlélődés, misztika*, Szent István Társulat, Budapest 2023, 11–25.
- KÜHÁR Flóris, *A vallásbölcselet főkérdései*, Szent István Társulat, Budapest, 1930.
- LAUTNER Péter, A szemlélődés kétféle leírása Arisztotelésznél, in SZEILER Zsolt (szerk.), *Theória, szemlélődés, misztika*, Szent István Társulat, Budapest, 2023.
- LÉVY, Pierre, *Il virtuale. La rivoluzione digitale e l'umano* (ford. M. Colò et al.), Raffaello Cortina, Milánó, 1997.
- MARION, Jean-Luc, *A látható kereszteződése*, ford. Cseke Ákos, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013.
- NIETZSCHE, Friedrich-Wilhelm, *A hatalom akarása* (ford. Romhányi Török Gábor), Chartaphilus, Budapest, 2002.
- OTTO, Rudolf, *A szent*, Osiris, Budapest, 1997.
- SALMANN, Elmar, *Passi e passaggi nel cristianesimo. Piccola mistagogia verso il mondo della fede*, Cittadella Editrice, Assisi, 2011.
- SALMANN, Elmar, Presenza e critica. Sulle affinità elettive tra filosofia e mistica, in MOLINARO, Aniceto, SALMANN, Elmar (szerk.), *Filosofia e mistica. Itinerari di un progetto di ricerca*, Pontificio Ateneo S. Anselmo, Roma, 1997, 29–60.
- VATTIMO, Gianni, Dialettica, differenza, pensiero debole, in VATTIMO, Gianni, ROVATTI, Pier Aldo (szerk.), *Il pensiero debole*, Feltrinelli, Milano, 2010.
- VATTIMO, Gianni, *La fine della modernità*, Garzanti, Milano, 2011.
- VATTIMO, Gianni, *Oltre l'interpretazione*, Editori Laterza, Roma – Bari, 2002.